

Kustgentiana

Klass: Magnoliopsida (tvåhjärtbladiga blomväxter), **Ordning:** Gentianales (gentianaordningen), **Familj:** Gentianaceae (gentianaväxter), **Släkte:** *Gentianella* (gentianellor), **Underart:** *Gentianella campestris subsp. baltica* - kustgentiana (Murb.) Tutin **Synonymer:** *Gentianella baltica* (Murb.) Börner, *Gentianella campestris baltica*, *Gentiana campestris ssp. baltica* (Murb.) Vollm., *Gentiana baltica* Murb., *Baltisk stålört*, *Gentianella baltica*, *Gentianella campestris ssp. baltica* (Murb.) Löve & Löve, *Gentianella campestris ssp. baltica* (Murb.) Tutin

Kännetecken

Kustgentiana står mycket nära fältgentianan, men är till skillnad från denna ettårig. Avgränsningen mot fältgentiana är dock rätt oklar. Liksom fältgentianan gror den på våren och typiska kustgentianor bildar en huvudstam redan i början av sommaren, för att sedan blomma i september-oktober. Det är möjligt att gränsen mellan fält- och kustgentiana är flytande, och att ettårigheten ibland kan vara orsakat av lång växtsäsong. Ettåriga plantor känns vid blomningen igen på att de har hjärtblad eller rester av sådana vid stjälkens bas. Kustgentiana är en helt kal ört, som dör efter blomningen. Blomkronan är vanligen fyrflikig, blåviolett och med fransar i pipmynningen. Blommorna pollineras av humlor, men om sådan pollination uteblir, har arten god förmåga till självpollination. Blomman omsluts av två breda foderflikar och två smala, delvis dolda. Frukten är en kapsel som öppnar sig i toppen och innehåller ca. 50–90 små runda frön. Stjälken är enkel eller grenig och 5–10 cm hög, med motsatta blad; blommor utgår från bladvecken. Stammen, liksom varje gren, avslutas med en blomma. Plantan har en smal pålrot som luktar starkt rättkliknande och hela växten är besk. För många av gentianorna har man påvisat en speciell form av svampsymbios, s.k. Gentinaceae-mykorrhiza, men det är inte känt om sådan förekommer även hos kustgentiana.

Utbredning och status

Kustgentiana förekommer främst i södra och västra Sverige, i regel nära kusten. Aktuella förekomster finns i Skåne (3), Blekinge (1), på Öland (1?), i Halland (2), Bohuslän (25) och Västergötland (3). Den är utgången från Småland, sågs sista gången där 1923. Fältgentianan som helhet förekommer bara i Europa, och ssp. *baltica* är begränsad till Storbritanien, Holland, Belgien och norra Frankrike, Tyskland, Österrike samt österut till och med Polen. I Norden förekommer den i Danmark och några få fynd har angivits från Rogaland i Norge samt Åland. Kustgentianan är överallt ovanlig, och har minskat mycket starkt i hela sitt utbredningsområde. Tillbakagången hänger överallt samman med upphörd hävd av naturliga fodermarker. I det småskaliga jordbrukslandskapet längs västkusten, där kustgentianan tidigare var vanligast, har djurhållningen till stor del upphört.

Ekologi

Kustgentiana förekommer idag uteslutande i ogödslade betesmarker och slätterängar. Flera av de kvarvarande populationerna förekommer på skalgrus, och kustgentianan är säkert något kalkgynnad. Populationerna är helt beroende av regelbunden fröproduktion för sin överlevnad. Etableringen av groddplantor har visats vara mycket känslig för tjock förna och de vuxna plantorna missgynnas av hög vegetation. Sammantaget innebär dessa krav att kustgentianan behöver hävd, som håller tillbaka vegetation och förnaansamling. När hävden upphör försvinner den vanligen inom 5–15 år. På stigar och brukningsvägar där nötning ersätter hävden, kan den fortleva något längre. Till skillnad från (senblommande) fältgentiana har kustgentianan liten tolerans mot skada genom bete eller slätter, och den gynnas därför av sparsmakade betesdjur, t.ex. får och häst, som undviker de beska plantorna.

Hot

Den viktigaste orsaken till kustgentianans tillbakagång är jordbrukets strukturomvandling sedan 1920-talet, vilken inneburit upphörande slåtter och bete på ogödslade gräsmarker. Upphörd hävd orsakar att vegetationshöjd och förnatjocklek ökar, varvid gentianorna snabbt försvinner. Även gödsling av naturbetesmarker slår snabbt ut populationerna. De flesta populationer förekommer på f.d. utmark och en tänkbar hotorsak är att hävden där ändrats, från traditionellt utmarksbete till hårdare bete i avgränsade hagar. Hårt bete kan skada plantorna så mycket att fröproduktionen allvarligt minskar, och åtminstone en population har försvunnit av den anledningen. Hagmarksbete i stället för utmarksbete minskar också rörligheten av betesdjur över landskapet, vilket förmodligen kraftigt begränsat kustgentianans spridningsmöjligheter, och därmed möjligheterna till återkolonisation av utgångna populationer. Kustgentianan har mycket låg genetisk variation, att döma av enzymstudier, och riskerna för negativa inavelseffekter tycks vara begränsade.

Åtgärder

För att bevara kustgentianan krävs först och främst fortsatt bete på de kvarvarande lokalerna. Betet måste vara tillräckligt för att hålla tillbaka förnaansamling. Det är inte troligt att kustgentianan gynnas av slåtter. En nästan lika viktig åtgärd är att öka växtens spridningsmöjligheter i landskapet. Det naturligaste vore att återuppta utmarksbete i anslutning till några lokaler. Om inte det kan göras måste kustgentianan genom aktiv fröspridning återintroduceras till gamla lokaler där bete återupptagits, eller till andra lämpliga lokaler inom utbredningsområdet. Särskilt värdefullt vore det att få tillbaka kustgentianan till områden där något slags utmarksbete över större arealer pågår. I sådana betesområden skulle den förmodligen ha störst chans att bygga upp livskraftiga populationer. Även inom populationer kan spridningen behöva hjälpas upp som en tillfällig åtgärd, för att få populationer att uppta större del av beteshagarna. Många populationer är i dagsläget alltför små och pressade för att i nämnvärd mån fungera som spridningskärnor. Ett åtgärdsprogram för kustgentiana ska upprättas och det kommer att ge förslag på fler lämpliga åtgärder. Arten bör övervakas av floraväktare.

Övrigt

Utländska namn – NO: Austersjøsøte, DK: Baltisk Ensian, FI: Merikatkerö.

Naturvård

Fridlysning: Fridlyst enligt Artskyddsförordningen (SFS 2007:845), enligt paragraf: 8. Kustgentiana (*Gentiana baltica*) är fridlyst enligt 8 § i Västra Götalands län.

Åtgärdsprogram: Fastställt

Litteratur

- Andersson, U.-B. & Gunnarsson, T. 2006. Floraväktarrapport 2005 Ölands botaniska förening. *Krutbrännaren* 15 (1): 3–49.
- Bertilsson, A. m fl 2002. Västergötlands flora. Lund.
- Blomgren, E. 2005. Floraväktarverksamheten i Bohuslän. Årsrapport 2004. Föreningen Bohusläns flora.
- Ekstam, U., Aronsson, M. & Forshed, N. 1988. Ängar. Om naturliga slåttermarker i odlingslandskapet. Stockholm.
- Ekstam, U. & Forshed, N. 1996. Äldre fodermarker. Betydelse av hävdregimen i det förgångna. Målstyrning, mätning och uppföljning. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Fröberg, L. 2006. Blekinges flora. SBF-förlaget, Uppsala.
- García, A. 1992. Conserving the species-rich meadows of Europe. *Agric., Ecosyst. Environm.* 40: 219–232.
- Georgson, m fl 1977. Hallands flora. Lund Grubb, P. J. 1976. A theoretical background to the conservation of ecologically distinct groups of annuals and biennials in the chalk grassland ecosystem. *Biol. Conserv.* 10: 53–76.
- Hansen, A. 1958. Gentianaceernes, Menyanthaceernes, Asclepiadaceernea og Apocynaceernes udbredelse i Danmark. *Bot. Tidsskr.* 54: 305–332.
- Johansson, L. 1999. Rödlistade kärnväxter i Blekinge. Länsstyrelsen Blekinge län.
- Lennartsson, T. & Svensson, R. 1996. Patterns in the decline of three species of *Gentianella* (*Gentianaceae*) in Sweden, illustrating the deterioration of semi-natural grasslands. - *Symbolae Botanicae Upsaliensis* 31: 169–184.
- Milberg, P., 1994. Germination ecology of the endangered grassland biennial *Gentianella campestris*. *Biol. Conserv.* 70 287–290.
- Olsson, K.-A. 2000. Gamla bekanta – nya vänner. Rödlistade arter i Sverige 2000 ur ett skånskt perspektiv.
- Lunds Botaniska Förening. Medlemsblad 2000 (3): 4–23.
- Sahlin, E. 2005. Floraväktarverksamheten i Västergötland. Årsrapport 2004. *Calluna* 22 (2): 1–49.

Författare

Bengt Jonsell, Örjan Nilsson och Tommy Lennartsson 1992. Rev. Tommy Lennartsson 1998. © ArtDatabanken, SLU 2008.